

ΣΤ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ
ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ*

Όταν, πριν από μερικούς μήνες, έλαβα την τιμητική για μένα πρόσκληση του Πανεπιστημίου της Σόφιας να μετάσχω στο σημερινό διεθνές συμπόσιο¹, σκέφθηκα αμέσως αν η ανακοίνωσή μου θα έπρεπε να εκταθῆ σε ολόκληρο το θέμα του συμποσίου, δηλαδή στην έρευνα και τη διδασκαλία της βουλγαρικής ιστορίας στη χώρα μου, ή σε ένα από τα δύο μέρη του και σε ποιά. Από την αρχή, βέβαια, αντιλήφθηκα ότι τα στενά χρονικά όρια μιᾶς ανακοίνωσης σε ένα επιστημονικό συνέδριο δὲν θὰ μὸυ επέτρεπαν νὰ δώσω μιὰ ικανοποιητικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκονται σήμερα στὴν Ἑλλάδα τόσο ἡ έρευνα ὅσο καὶ ἡ διδασκαλία τῆς βουλγαρικῆς ιστορίας. Σκέφθηκα ἔτισης ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, πολλὰ ἢ λίγα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὴν έρευνα τῆς βουλγαρικῆς ιστορίας, εἶναι ὅπως δὴποτε γνωστὰ στοὺς εἰδικούς, Βουλγάρους ἢ ἄλλους ξένους ιστορικούς. Ὅμως εἶμαι βέβαιος ὅτι λίγοι ἀπὸ αὐτούς, ἴσως ἐλάχιστοι, γνωρίζουν τί μαθαίνει ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ιστορία-καὶ μὲ ποῖο τρόπο τὸ μαθαίνει αὐτὸ - ἓνα παιδί πὸν θὰ τελειώσῃ τὸ σχολεῖο μέσης ἐκπαίδευσεως στὴ χώρα μου ἢ, ἀκόμη, καὶ ἓνας νέος πὸν θὰ συνεχίσῃ τίς σπουδές του σὲ ἀνώτερο ἐπίπεδο, σὲ ἓνα ἑλληνικὸ πανεπιστήμιο.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο ἀποφάσισα νὰ περιορίσω τὴ σημερινὴ ανακοίνωσή μου στὰ σχετικά μὲ τὴ διδασκαλία τῆς βουλγαρικῆς ιστορίας στὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ δευτεροβάθμια σχολεῖα τῆς Ἑλλάδας, στὴ μορφή κυρίως πὸν παρουσιάζεται αὐτὴ σήμερα, πιστεύοντας ὅτι θὰ εἶναι ἀρκετὰ χρήσιμο στοὺς ξένους συναδέλφους, καὶ ἰδιαιτέρα στοὺς Βουλγάρους, νὰ ἐνημερωθοῦν πάνω σὲ ἓνα θέμα, πὸν πρέπει νὰ ἐνδιαφέρῃ σοβαρὰ τοὺς δύο γειτονικοὺς λαούς.

*Ἀνακοίνωση πὸν ἔγινε στὰ γαλλικὰ σὲ ἱστορικὸ συμπόσιο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας, τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε στὸ Ραμπρονο (περιοχὴ Smoljan) τῆς Βουλγαρίας (15-22 Φεβρουαρίου 1981) μὲ τὸ γενικὸ θέμα «Ἡ έρευνα καὶ ἡ διδασκαλία τῆς βουλγαρικῆς ιστορίας στὴν Βουλγαρία καὶ στὸ ἔξωτερικό».

1. Θεωρῶ ὑποχρέωσή μου νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τίς θερμὲς μου εὐχαριστίες στὸν ἐκλεκτὸ συνάδελφο καὶ φίλο Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας καθηγητὴ Πέο Dimitrov, πὸν μὲ τὴν τιμητικὴ του πρόσκληση μὸυ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσω ἐδῶ σήμερα.

Με την ευκαιρία του γιορτασμού των 1300 ετών από την ίδρυση του πρώτου βουλγαρικού κράτους, πρέπει, νομίζω, να θυμηθούμε και να συνειδητοποιήσουμε ότι στους 13 αυτούς αιώνες, που πέρασαν από τότε ως σήμερα, η ιστορία των δύο λαών, Έλλήνων και Βουλγάρων, συνυφάνθηκε τόσο πολύ, ώστε είναι αδύνατο να κατανοηθῆ και να ἐριμνησθῆ σωστά ἢ μιὰ χωρὶς τῆ γνώση τῆς ἄλλης. Στὴ μακρόχρονη ἱστορικὴ πορεία τους στὸ βαλκανικὸ χῶρο οἱ δύο λαοί, σκληροὶ ἀντίπαλοι κατὰ τὸ μεγαλύτερο ἴσως μέρος τοῦ χρόνου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ζώντας κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο ζυγὸ τὸν ὀθωμανικὸ, γιὰ ἀρκετοὺς ἐπίσης αἰῶνες, καὶ φίλοι καὶ σύμμαχοι μερικὲς φορές, δέχθηκαν τόσο ἰσχυρὲς ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις, ὥστε ὁ ἱστορικὸς των βίος νὰ θεωρῆται, παρὰ τὶς μεγάλες κατὰ καιροὺς ἀντιθέσεις των, κοινός. Καὶ γιὰ νὰ μὴ θεωρηθῆ παραδοξολογία ἢ ἀποψη αὐτῆ, ἀρκεῖ μόνο νὰ θυμηθοῦμε πόσο σημαντικὰ ἐπέδρασαν τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ Νεώτερος Ἑλληνισμὸς στὴν πολιτιστικὴ ἐξέλιξη τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ πόσο ἀποφασιστικὰ ἐπηρεάσαν τὶς τύχες τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ Νεώτερου Ἑλληνισμοῦ ἢ ἐγκατάσταση καὶ ἡ κατοπινὴ παρουσία τῶν Βουλγάρων στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου.

Θὰ ἀρχίσω τὴν ἐξέταση τοῦ θέματός μου πρῶτα ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια, ὅχι μόνο γιὰτὶ ἐκεῖ ἐκπαιδεύονται αὐτοὶ ποὺ διδάσκουν τὰ ἱστορικὰ μαθήματα στὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδύσεως, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ τόσο ἡ ὕλη τῶν μαθημάτων αὐτῶν ὅσο καὶ ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας των στὰ Πανεπιστήμια καθορίζουν, σχεδὸν ἀπόλυτα, καὶ τὰ ἀντίστοιχα ζητήματα στὰ ἑλληνικὰ γυμνάσια καὶ λύκεια.

Ἡ διδασκαλία τῆς Ἱστορίας στὴν Ἑλλάδα γίνεται κυρίως στὶς τέσσερις Φιλοσοφικὲς Σχολὲς τῆς χώρας, στὰ Πανεπιστήμια δηλαδὴ τῆς Ἀθήνας, Θεσσαλονίκης, Ἰωαννίνων καὶ στὸ νεοσύστατο Πανεπιστήμιο τῆς Κρήτης¹. Τὰ ἱστορικὰ μαθήματα χωρίζονται σὲ ἕξι ἐνότητες: τὴν ἀρχαία ἱστορία, τὴ ρωμαϊκὴ, τὴ βυζαντινὴ, τὴ νεοελληνικὴ, τὴν εὐρωπαϊκὴ ἱστορία τῶν μέσων καὶ νεωτέρων χρόνων, καὶ τὴ βαλκανικὴ ἱστορία ποὺ διδάσκεται μόνο στὰ Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων. Ἀυτόνομο μάθημα βουλγαρικῆς ἱστορίας δὲν ὑπάρχει σὲ κανένα Πανεπιστήμιο, ἀλλὰ ὅ,τι μαθαίνει ὁ Ἕλληνας φοιτητῆς ἀπὸ βουλγαρικὴ ἱστορίαν τὸ διδάσκεται μέσα στὰ πλαίσια εἴτε τῆς βυζαντινῆς εἴτε τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, καθὼς

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς Φιλοσοφικὲς Σχολὲς μερικὰ ἱστορικὰ μαθήματα διδάσκονται καὶ σὲ λίγες ἄλλες Ἀνωτάτες Σχολὲς τῆς χώρας, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μαθήματα ποὺ κατέχουν μικρὴ θέση μέσα στὸ ὅλο πρόγραμμα τῶν Σχολῶν αὐτῶν. Στὶς Νομικὲς Σχολὲς π.χ. ὑπάρχει τὸ μάθημα τῆς Πολιτικῆς καὶ Διπλωματικῆς Ἱστορίας, στὴν Πάντειο Ἀνωτάτη Σχολὴ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν διδάσκεται ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἐνῶ στὶς δύο Θεολογικὲς Σχολὲς τῆς χώρας διδάσκονται ἡ Γενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἡ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ ἡ Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν.

ἐπίσης καὶ τῆς βαλκανικῆς ἱστορίας, ὅπου αὐτὴ ὑπάρχει ξεχωριστά. Εἶναι φυσικὸ λοιπόν, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, οἱ γνώσεις τῶν φοιτητῶν μας νὰ περιορίζωνται μόνον στὰ γεγονότα ἐκεῖνα τῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας ποὺ ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἱστορία τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ. Ἔτσι, τὸ σχετικὰ μὲ τὴ μεσαιωνικὴ βουλγαρικὴ ἱστορία τὰ βρίσκουμε μέσα στὴν ὕλη τοῦ μαθήματος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ἐνῶ ὅ,τι ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τῆς νεώτερης Βουλγαρίας τὸ συναντοῦμε στὰ μαθήματα τῆς νεοελληνικῆς ἢ τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας.

Τὴν κατεύθυνση καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια τὰ ἔδωσαν βασικὰ δύο ἄνθρωποι, καὶ κυρίως ὁ πρῶτος ἀπὸ αὐτούς: πρόκειται γιὰ τὸν μεγάλο Ἕλληνα ἱστορικὸ Κωνσταντῖνο Ἀμάντο (1874-1960), καθηγητὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν ὡς τὸ 1939 καὶ ἀκαδημαϊκός¹, καθὼς καὶ γιὰ τὸν διάδοχό του στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιο, καὶ ἀκαδημαϊκὸ ἐπίσης, διαπρεπῆ βυζαντινολόγο Διονύσιο Ζακυθινὸ. Ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ἐπιστήμονες διδάχθησαν τὴν βυζαντινὴ ἱστορία χιλιάδες Ἑλλήνων φοιτητῶν, ποὺ στελέγωσαν τὰ σχολεῖα μέσης ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀντιπροσωπεύουν σήμερα ὅ,τι καλλίτερο ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη τόσο μέσα στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικό. Τὰ ἔργα τους, ἐπίσης, καὶ ἰδίως τὰ ἐγχειρίδια τῆς πανεπιστημιακῆς τῶν διδασκαλίας, ὅποτελεσαν καὶ ὅποτελοῦν ἀκόμη τὸ βασικὸ βοήθημα γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια.

Στὰ παραπάνω ἔργα στηριχθήκαμε κυρίως καὶ ἐμεῖς, γιὰ νὰ δώσουμε σήμερα μιὰ σύντομη εἰκόνα τῶν στοιχείων τῆς βουλγαρικῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας ποὺ διδάχθησαν ἢ διδάσκονται καὶ τώρα στὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησαμε τὸ δίτομο ἔργο τοῦ Ἀμάντου «Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους», ποὺ καλύπτει τὴ χρονικὴ περίοδο 395 - 1204, καθὼς καὶ τὴν ὀγκώδη «Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-1071» τοῦ Ζακυθινοῦ. Δὲν παραλείψα-

1. Γιὰ τὴ ζωή καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου βλ. τίς νεκρολογίες ποὺ δημοσιεύθηκαν μετὰ τὸ θάνατό του στὰ διάφορα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ, ὅπως π.χ. *Νικ. Β. Τωμαδάκη*, Κωνσταντῖνος Ι. Ἀμάντος (1874 - 1960), «Ἀθηνᾶ», τ. 68 (1959), σ. 3-14, *Διον. Ζακυθινοῦ*, Κωνσταντῖνος Ἀμάντος, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», τ. 10 (1959-1960), σ. 591-594. Κυρίως ὅμως βλ. τοὺς δύο τιμητικοὺς τόμους ποὺ ἔχουν ἀφιερωθῆ σὲ αὐτὸν: 1) «Ἀφιέρωμα εἰς Κ.Ι. Ἀμάντον», Ἀθήνα 1940, σελίδες ια' + 443, ὅπου βιογραφία του (σ. α'-δ') ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Βογιατζόγλου καὶ κατὰλογος τῶν μελετῶν του (σ. ε'-ια'), καὶ 2) «Εἰς μνήμην Κ. Ἀμάντου, 1874-1960», Ἀθήνα 1960, σελίδες μ' + 531. Στὸν τόμο αὐτό, ποὺ ἐκδόθηκε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀμάντου, ὑπάρχει βιογραφικὸ σημείωμά του (σ. ζ'-ιστ'), γραμμμένο ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ν. Τωμαδάκη, καθὼς καὶ πλήρης ἀναγραφή τῶν δημοσιευμάτων του (σ. ιζ'-μ'), συνταγμένη ἀπὸ τὸν Φ. Κ. Μπουμπουλίδη, ὑφηγητὴ τότε καὶ ἀργότερα καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

με βέβαια να συμβουλευθούμε και διάφορα άλλα πανεπιστημιακά έγχειρίδια, που δημοσίευσαν ή χρησιμοποιοῦν στὴ διδασκαλία τους οἱ συνάδελφοι τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὰ Πανεπιστήμια τῆς χώρας μου, ὅπως π.χ. τὸ ἐγχειρίδιο τοῦ καθηγητῆ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Ι. Καραγιαννοπούλου «Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους», τ. Β' (565 - 1081), τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς γνωστῆς «Ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους» τοῦ G. Ostrogorsky, ποὺ χρησιμοποιεῖται στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, καὶ ἄλλα.

Μελετώντας τὸ ὕλικό, ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, εἶκόλα μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς ὅτι ὁ Ἑλληνας φοιτητῆς μιᾶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς μαθαίνει ἀρκετά, ἔστω καὶ ἀποσπασματικά, ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἱστορία τῶν Βουλγάρων. Τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ ἐξετάζονται στὰ βιβλία αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Ἡ ἔθνολογικὴ προέλευση τῶν Βουλγάρων, ἡ ἐγκατάστασή των μετὰ τὸν ἄσπαροῦχ στὸ χάρο μεταξύ Αἴμου καὶ Δουνάβεως, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Κωνσταντίνου Δ' Πρωγωνάτου ἐναντίον των, ἡ ἤττα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ὑπογραφή εἰρήνης τὸ 681 μετὰ τὴν ὑποχρέωση τῶν Βυζαντινῶν νὰ πληρῶνουν ἐτήσιο φόρο. Γίνεται ἐπίσης λόγος γιὰ τὶς ἐκστρατείες τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' ἐναντίον τῶν Βουλγάρων, ἀλλὰ καὶ τὴ συνδρομὴ ποὺ πρόσφερε ὁ γὰν Τερβέλ πρὸς αὐτὸν γιὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὸ θρόνο του, ὅταν ἐξορίστηκε στὴν Χερσώνα τῆς Κριμαίας, καθὼς καὶ γιὰ τὴν παρσχώρηση στὸν Τερβέλ τῆς περιοχῆς τῆς Ζαγοράς νοτίως τοῦ Αἴμου. Ἀναφέρονται ἐπίσης οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Τερβέλ ἐναντίον τῆς Θράκης, καθὼς καὶ ἡ συνθήκη τοῦ 716 ἐπὶ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Γ', μετὰ τὴν ὁποία ἀνανεώθηκαν ἡ παραχώρηση τῆς Ζαγοράς καὶ χρηματικῶν χορηγιῶν στοὺς Βουλγάρους, καθορίστηκαν τὰ σύνορα τῶν δύο ἐπικρατειῶν καὶ ρυθμίστηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ζητήματα σχετικὰ μετὰ τὸ ἐμπόριο μεταξύ τῶν δύο χωρῶν. Ἡ ἐξιστόρηση τῆς περιόδου αὐτῆς κλείνει μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὴ βοήθεια ποὺ πρόσφεραν οἱ Βούλγαροι στὸν Λέοντα Γ' τὸν Ἰσαυρο, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Ἀραβες ποὺ πολιορκῆσαν ἐπὶ ἓνα ἔτος τὴν Κωνσταντινούπολη (Αὐγούστος 717 - Αὐγούστος 718)¹.

β) Τὸ ἐπόμενο τμήμα τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας ἐξετάζεται στὰ παραπάνω βιβλία συνυφασμένο μετὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστορία τῆς περιόδου τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων. Ἐδῶ γίνεται ἐκτενὴς λόγος γιὰ τὴν ἐγκατάσταση

1. Βλ. σχετικὰ Κων. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Α', 395-867 μ.Χ., ἔκδοση Β', Ἀθήνα 1953, σ. 316-318, 325-329, καὶ Διον. Ζακωθηνῶ, Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-1071, Ἀθήνα 1977, σ. 135-138, 163. Βλ. ἐπίσης καὶ Ἰωάννου Καραγιαννοπούλου, Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Β' (565-1081), Θεσσαλονικὴ 1976, σ. 91-94, 97-98, 106-107, 108, 119. Πρβλ. καὶ Georg Ostrogorsky, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Α', Ἀθήνα 1978, σ. 195-197, 200-201, 212-213, τ. Β', Ἀθήνα 1979, σ. 16-17, 21.

τῶν Παυλικιανῶν καὶ τὴν ὀχύρωση στρατηγικῶν σημείων πρὸς τὰ σύνορα τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν Βουλγαρία (αἷτια ποὺ προκάλεσαν τὶς νέες συγκρούσεις), γιὰ τὶς πρῶτες ἐπιτυχεῖς ἐπιδρομὲς τῶν Βουλγάρων, γιὰ τὶς ἐννέα ἐκστρατεῖες τοῦ Κωνσταντίνου Ε' τοῦ Κοπρωνύμου καὶ τὶς νίκες του στὸ φρούριο τῶν Μαρκελλῶν (759), κοντὰ στὴν Ἀγχιάλο (763), καὶ στὰ Λιθοσόρια τῆς Θράκης (772), γιὰ τὶς νέες βουλγαρικὲς ἐπιδρομὲς καὶ τὴν ἧττα τῶν Βυζαντινῶν κοντὰ στὶς Μαρκέλλες τὸ 792, κ.λ. Κατόπιν ἐξιστοροῦνται τὰ γεγονότα τῆς περιόδου τῶν χάν Κρούμου καὶ Ὀμουρτάγ, ἡ κατάληψη δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Κρούμο τῆς Σερδικῆς (Σόφιας) τὸ 809, ἡ πρώτη ἀποτυχημένη ἐκστρατεία τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον του καὶ ἡ δευτέρη ἐκστρατεία τοῦ Νικηφόρου Α', ποὺ εἶχε στὴν ἀρχὴ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν κατάληψη τῆς Πλίσκας, ἀλλὰ τελικὰ ἀπέληξε σὲ μεγάλη καταστροφὴ καὶ στὸ θάνατο τοῦ Νικηφόρου τὸν Ἰούλιο τοῦ 811, οἱ νέες ἐπιδρομὲς τοῦ Κρούμου καὶ ἡ κατάληψη ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὸν ἐπόμενο χρόνο τῆς Ἀγχιάλου, Βερόης, Φιλιππουπόλεως καὶ Μεσημβρίας, ἡ ἧττα τῶν Βυζαντινῶν τὸ 813 κοντὰ στὴν Ἀδριανούπολη, ἡ ἐμφάνιση τοῦ Κρούμου μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ἄλωση τῆς Ἀδριανούπολης καὶ ὁ θάνατος τοῦ Κρούμου τὸ 814. Ἡ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τῆς περιόδου αὐτῆς μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι κλείνει μὲ τὴ μνεία τῆς 30ετοῦς εἰρήνης, ποὺ ὑπογράφηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Ε' τὸν Ἀρμένιο καὶ τὸν χάν Ὀμουρτάγ, καὶ ἡ ὁποία, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, προέβλεπε καὶ τὴ χάραξη ὀροθετικῆς γραμμῆς ἀνάμεσα στὰ δύο κράτη¹.

γ) Σύντομος σχετικὰ λόγος γίνεται στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστημιακὰ ἐγχειρίδια γιὰ τὴ μεταστροφὴ τῶν Βουλγάρων στὸν Χριστιανισμό. Ἐδῶ μνημονεύονται ἡ βάπτισις τοῦ Βόριδος τὸ 864, ἡ ἀντίδραση τῶν ἀνώτερων βουλγαρικῶν τάξεων, ποὺ καταπνίγηκε βίαια, καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς νέας θρησκείας ὡς ἐπίσημης θρησκείας τοῦ κράτους, οἱ ἐπαφὲς τοῦ Βόριδος μὲ τὴν παπικὴ ἐκκλησία, ἡ ρύθμιση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος τῆς Βουλγαρίας μὲ τὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινούπολεως τοῦ 869/870 καὶ ἡ ἐκλογή τοῦ πρῶτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Ἰωσήφ².

δ) Ἀντίθετα μὲ τὸ προηγούμενο θέμα, πολλὲς εἶναι οἱ σελίδες τῶν ἰδίων βιβλίων ποὺ ἀναφέρονται στὶς σκληρὲς συγκρούσεις τοῦ Βυζαντίου μὲ τοὺς Βουλγάρους κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν περίοδο δύο ἰσχυρῶν ἡγετῶν τῆς Βουλγαρίας, τῶν τσάρων Συμεῶν καὶ Σαμουήλ. Στὴν ἀρχὴ μνημονεύεται ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, ποὺ εἶχε λάβει ὁ

1. Βλ. Ἀμάντου, δ. π., τ. Α', σ. 349-351, 364-365, 390-397, Ζακωθνοῦ, δ. π., σ. 174-183, Καραγιαννοπούλου, δ. π., σ. 140-144, 175-176, 190, 192, 196-197, 200-201, 202-210. Πρβλ. καὶ Ostrogorsky, δ. π., τ. Β', σ. 34-36, 66-68, 70-71, 72-74.

2. Ἀμάντου, δ. π., τ. Α', σ. 426-429. Ζακωθνοῦ, δ. π., σ. 236-238, Καραγιαννοπούλου, δ. π., σ. 275-278, 282-284. Πρβλ. Ostrogorsky, δ. π., τ. Β' σ. 104-105, 110-111.

Συμεών στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και τὰ οικονομικά αίτια που προκάλεσαν τὴ σύγκρουση (μεταφορὰ τοῦ βουλγαρικοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἐπιβολὴ βαριᾶς φορολογίας στοὺς Βουλγάρους ἐμπόρους). Κατόπιν ἐξιστοροῦνται οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Συμεών στὴν Θράκη, ἡ ἐπέμβαση τῶν Οὐγγρων μὲ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Λέοντα ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ, ἡ ἔναρξη διαπραγματεύσεων μὲ ἐκπρόσωπο τοῦ Βυζαντίου τὸν Λέοντα Χοιροσφάκτη, ἡ συντριβὴ τῶν Οὐγγρων ἀπὸ τὸν Συμεών μὲ τὴ βοήθεια τῶν Πετσενέγων, ἡ νίκη του τὸ 896 στὸ Βουλγαρόφυγο τῆς Θράκης καὶ, τέλος, ἡ συνάψη εἰρήνης μὲ ὄρους δυσμενεῖς γιὰ τὸ Βυζάντιο. Ἀναλυτικὰ ἐπίσης ἐξετάζεται καὶ ἡ δευτέρη περίοδος τῶν ἀγῶνων Συμεών καὶ Βυζαντίου ἐπὶ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν πρώτη ἐπιδρομὴ τοῦ Συμεών τὸ 913 ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν πατριάρχη Νικόλαο Α' Μυστικὸ, τὴν ἐρήμωση τῆς Θράκης καὶ τὴν κατάληψη τῆς Ἀδριανούπολης (914), τὶς μεγάλες ἐπιδρομὲς τῶν Βουλγάρων ἐναντίον τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὡς τὸν Κορινθιακὸ κύκλο, τὶς νέες ἐπιδρομὲς στὴν Θράκη καὶ τὴ δευτέρη ἐμφάνιση τοῦ Συμεών μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴ συνάντησή του μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ρωμανὸ Α' τὸν Λεκαπηνὸ καὶ τὴ συνθήκη εἰρήνης τοῦ 924. Γίνεται ἀκόμη λόγος γιὰ τὴν αὐτοανακήρυξη τοῦ Συμεών σὲ «βασιλεῖα Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων» καὶ γιὰ τὴν ἀπόσπαση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τῆς περιόδου αὐτῆς κλείνει μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν ἀποκατάσταση τῶν βουλγαροβυζαντινῶν σχέσεων μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Συμεών. Μνημονεῦνται στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ γάμος τοῦ διαδόχου του Πέτρου μὲ τὴν πριγκίπισσα Μαρία Λεκαπηνή, ἡ συνθήκη εἰρήνης τοῦ 927 μὲ τὴν ὁποία τὸ Βυζάντιο, σὲ ἀντάλλαγμα ὀρισμένων παραχωρήσεων, ἀναλάμβανε οικονομικὲς ὑποχρεώσεις καὶ ἀναγνώριζε τὸν τίτλο τοῦ «βασιλέως τῶν Βουλγάρων», καὶ ἄλλα¹.

ε) Τὴ μεγαλύτερη, ἴσως, ἔκταση τὴ ἔνουν τὰ ἑλληνικὰ πανεπιστημιακὰ ἐγχειρίδια στὴν ἐξιστόρηση τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ πρώτου βουλγαρικοῦ κράτους, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ, βέβαια, πάντοτε τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Θὰ μνημονεύσουμε ἐδῶ ἐνδεικτικὰ τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ γεγονότα που ἐξετάζονται στὰ παραπάνω βιβλία. Στὴν ἀρχὴ ἀναφέρεται ἡ ἀνανέωση τῶν συνθηκῶν μὲ τὸ Βυζάντιο τὸ 963 ἀπὸ τὸν βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων Πέτρο, ἡ ἄρνηση τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ νὰ δώση τὰ καθιερωμένα χρηματικὰ δῶρα καὶ ἡ εἰσβολὴ του στὴν Βουλγαρία τὸν Ἰούλιο τοῦ 967, ἡ κατάκτηση τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Σβετοσλάβ (ἔπειτα ἀπὸ ὑποκίνηση τῶν Βυζαντινῶν),

1. Ἀμάντου δ.π., τ.Β, σ. 55-68, 95-96. Ζακυθνοῦ, δ.π., σ. 266-278. Καραγιαννοπούλου, δ.π., σ. 313-319, 342-346, 350-359, βλ. καὶ Ostrogorsky, δ.π., τ. Β, σ.131-133, 137-146, τοῦ ὁποίου οἱ γνῶμες δὲν συμφωνοῦν πάντοτε μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν Ἑλλήνων Βυζαντινολόγων.

ἡ ἐκστρατεία (971) τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Α' τοῦ Τσιμισκῆ γιὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν Ρώσων, ἡ προσάρτηση τῆς Βουλγαρίας στὸ Βυζάντιο, ἡ κατάργηση τοῦ Βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου καὶ ὁ ὑποβιβασμὸς τοῦ βασιλιᾶ Βόριδος Β' σὲ «μάγιστρο»¹.

Ἀκόμη πὺ ἀναλυτικὰ ἐξιστοροῦνται οἱ συγκρούσεις τῶν Βυζαντινῶν μὲ τὸν τσάρο Σαμουήλ. Ἐδῶ, ἀφοῦ πρῶτα γίνεται λόγος γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ Σαμουήλ καὶ τὴν ἐπανίδρυση τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους μὲ πρωτεύουσα τὴν Ἀχρίδα, κατόπιν περιγράφονται μὲ λεπτομέρειες τὰ διάφορα γεγονότα τοῦ πολέμου, ὅπως π.χ. οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Σαμουήλ στὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἡ κατάληψη τῆς Λάρισας τὸ 986 καὶ ἡ μεταφορὰ τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου Ἀγιλίου στὴν Πρέσπα, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ Μακεδόνος στὴν Βουλγαρία, μὲ στόχο τὴν κατάληψη τῆς Τριαδίτζας (Σόφιας), καὶ ἡ ἔγτα του τῶν Αὔγουστο τοῦ 986 στὴν Πύλη τοῦ Τραϊανοῦ, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Σαμουήλ στὴν Μακεδονία καὶ ἡ κατάληψη τῆς Βέροιας τὸ 989, οἱ ἀγῶνες τοῦ Βασιλείου Β' ἀπὸ τὸ 991 ὡς τὸ 995 καὶ ἡ ἀνοκατάληψη τῆς Βέροιας, οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Σαμουήλ ὡς τὴν Πελοπόννησο καὶ ἡ ἔγτα τῶν Βουλγάρων κατὰ τὴν ἐπιστροφή τὸ 996/997 στὸν Σπερχεῖο ποταμὸ ἀπὸ τὸ στρατηγὸ Νικηφόρο Οὐρανὸ, ἡ κατάληψη τοῦ Δυρραχίου τὸ 998 ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, καὶ ἄλλα. Μὲ πολλὰς, ἐπίσης, λεπτομέρειες ἐξιστορεῖται καὶ ἡ σκληρότερη φάση τῶν βυζαντινοβουλγαρικῶν ἀγῶνων (999-1014). Ἐδῶ περιγράφονται οἱ διάφορες ἐκστρατείες τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἢ τῶν στρατηγῶν του καὶ τὰ ἐπακόλουθά τους, ὅπως π.χ. ἡ κατάληψη ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Νικηφόρο Ξιφία τῆς Πρεσλάβας καὶ τῆς Πλίσκας, ἡ ἀνοκατάληψη ἀπὸ τὸν Βασίλειο Β' τῆς Βέροιας, Σερβίων, Ἐδεσσας, Βιδινίου, Σκοπίων, Δυρραχίου κ.λ., ἡ ἐκστρατεία τοῦ Σαμουήλ ὡς τὴν Ἀδριανούπολη, ἡ μεγάλη μάχη στὸ Κλειδί τοῦ Μελενίκου (29 Ἰουλίου 1014) καὶ ἡ τύφλωση τῶν 15.000 Βουλγάρων αἰχμαλώτων, ὁ θάνατος τοῦ Σαμουήλ στὸ Πρίλεπ, κ.λ. Ἡ ἐξέταση τῆς περιόδου αὐτῆς κλείνει μὲ τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων ὡς τὸ 1018: κατάληψη ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ Μελενίκου, Πρίλεπ, Στίπ, Ἀχρίδος, κ.λ., κατάλυση τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, κατάργηση τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἵδρυση τῆς αὐτοκέφαλης ἀρχιεπισκοπῆς Βουλγαρίας (Ἀχρίδος) κ.λ.²

στ) Μικρὴ, γενικὰ, εἶναι ἡ σημασία ποὺ δίνουν τὰ ἴδια ἐχειρίδια στὰ γεγονότα τῆς τελευταίας περιόδου τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας (1018-1396), ἀσφαλῶς γιὰτὶ αὐτὰ ἔχουν λίγη ἢ καθόλου σχέση μὲ τὸ Βυζάντιο. Οἱ

1. Ἀμάντου, ὁ.π., τ. Β', σ. 122-123, 133-138, Ζακωθνοῦ, ὁ. π., σ. 419-424, Καραγιαννοπούλου, ὁ.π., σ. 394-396, 397-398, 412-414, 416-420. Βλ. καὶ Ostrogorsky, ὁ.π., τ. Β' σ. 172-173, 176-177.

2. Βλ. Ἀμάντου, ὁ.π., τ. Β', σ. 155-161, Ζακωθνοῦ, ὁ. π., σ. 424-441, Καραγιαννοπούλου, ὁ.π., σ. 428-435, 438-439, 443-444, 447-450, 451-459, 460-469, Ostrogorsky, ὁ.π., τ. Β' σ. 183-185, 190-195.

Ζακυθηνός π.χ. και Καραγιαννόπουλος αναφέρουν με συντομία την εξέγερση του Πέτρου Ντελιάν (1040), την επίθεσή του έναντιον τῆς Θεσσαλονίκης, τις επιδρομές τῶν Βουλγάρων ὡς τὴν Θήβα και τὴν καταστολή τῆς ἐξεγέρσεως ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Δ΄, ἐνῶ ὁ Καραγιαννόπουλος μνημονεὺει και τὴν εξέγερση (1072-1073) τῶν Βουλγάρων τῆς περιοχῆς τῶν Σκοπιῶν και Πριζρένης με ἀρχηγὸς τὸν Γεώργιο Βοϊτέχ και τὸν Κωνσταντῖνο Μποντίν². Ὁ Ἀμάντος πάλι, με συντομία ἐπίσης, ἀναφέρεται στὴν ἐπανάσταση τῶν ἀδελφῶν Πέτρου και Ἀσέν τὸ 1186, στὴν κατάληψη τῆς Πρεσλάβας, τὴν ἐκστρατεία τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον των, τὴ συνάψη εἰρήνης τὸ 1188 και τὴν ἀναγνώριση ἀνεξάρτητου βουλγαρικοῦ κράτους με πρωτεύουσα τὸ Τίρνοβο, τὴ στέψη τοῦ Ἀσέν ὡς τσάρου τῶν Βουλγάρων στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Δημητρίου και τὴν ἐγκατάσταση τοῦ βουλγαρικοῦ πατριαρχείου στὸ Τίρνοβο³. Ἐξ ἄλλου κανένα ἀπὸ τὰ παραπάνω τρία ἔργα δὲν ἐκτείνεται χρονικὰ πέρα ἀπὸ τὸ 1204. Τέλος, σὲ ἓνα ἄλλο ἔργο τοῦ Ζακυθινοῦ, συμπληρωματικὸ αὐτοῦ ποῦ ἤδη ἀναφέραμε, γίνεται σύντομος λόγος γιὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ἱστορίας τοῦ β' βουλγαρικοῦ κράτους, π.χ. γιὰ τὴ μάχη τοῦ Ἰωάννη Ἀσέν Β' με τὸν Θεόδωρο Ἀγγελο στὴν Κλοκοτνίτσα τὸ 1230, τὴν ἑλληνοβουλγαρικὴ συμμαχία τοῦ 1235, τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὸ Βυζάντιο τοῦ Πατριαρχείου τοῦ Τίρνοβου, τις ἐκστρατείες τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρι στὰ 1255-1256, και ἄλλα⁴.

Αὐτὴ εἶναι, σὲ γενικὲς γραμμές, ἡ εἰκόνα ποῦ παρουσιάζει ἡ διδασκαλία τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας στὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια. Ἄς δοῦμε ὅμως, με μεγαλύτερη ἀκόμη συντομία, τί συμβαίνει και στὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι πιὸ ἀπλά, πρῶτα γιατί ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας στὰ σχολεῖα αὐτὰ ἀκολουθεῖ ἓνα καθορισμένο ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Παιδείας πρόγραμμα και στηρίζεται σὲ ἓνα μόνο βιβλίο, ποῦ ἔχει ἐγκριθῆ ἀπὸ τὸ ἴδιο Ἰνστιτούτο - ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται νὰ συμβουλευθοῦμε παρὰ μόνο τὸ βιβλίο αὐτὸ-και, κατόπιν, γιατί τὰ σχολικὰ αὐτὰ βιβλία ἀποτελοῦν συνήθως, περίληψη τῶν πανεπιστημιακῶν ἐγχειριδίων, και, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀμάντου.

Ἡ παραπάνω διαπίστωση ἰσχύει, βέβαια, πιὸ πολὺ γιὰ τὸ παρελθόν, γιατί ἐδῶ και μερικὰ χρόνια, με τὴν τελευταία ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση στὴ χώρα μου, παρατηρεῖται και μιὰ τάση γιὰ ἀνανέωση και βελτίωση τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων τῆς ἱστορίας, χωρὶς ὅμως οἱ μεταβολές, ποῦ πραγματοποιήθηκαν μέχρι σήμερα, νὰ εἶναι πολὺ σημαντικὲς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀφείλουμε

1. Βλ. Ζακυθινοῦ, ὁ.π., σ. 469-471, Καραγιαννοπούλου, ὁ. π., σ. 490-494. Πρβλ. και *Ostrogorsky*, ὁ.π., τ. Β', σ. 211.

2. Βλ. Καραγιαννοπούλου, ὁ.π., σ. 583.

3. Ἀμάντου, ὁ.π., τ. Β', σ. 359-360. Πρβλ. και Διον. Ζακυθινοῦ, Τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 1071 μέχρι τοῦ 1453, Ἀθήνα 1972, σ. 66-67.

4. Βλ. Ζακυθινοῦ, ὁ.π., σ. 98, 102, 110.

νὰ διεκρινίσουμε ὅτι, ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια ἐπίσης, τὸ σχολεῖο μέσης ἐκπαιδεύσεως στὴν Ἑλλάδα διαιρέθηκε σὲ δύο κύκλους σπουδῶν, τὸ τριετές «Γυμνάσιο» καὶ τὸ, ἐπίσης τριετές, «Λυκείου». Ἔτσι, ἡ ἱστορία τῆς περιόδου ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει (καὶ ποὺ περιλαμβάνεται στὸ μάθημα τῆς «Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἱστορίας») διδάσκεται τόσο στῆ Β' τάξη τοῦ Γυμνασίου ὅσο καὶ στῆ Β' Λυκείου, ἀπὸ διαφορετικὰ βέβαια βιβλία¹. Ἐπίσης, στῆ Β' τάξη τοῦ Λυκείου ὑπάρχει καὶ ἐπικουρική διδασκαλία τῆς ἱστορίας γιὰ τοὺς μαθητὲς ποὺ θέλουν νὰ ἀκολουθήσουν ἀνώτερες σπουδὲς σὲ θεωρητικὲς σχολές. Ἀνάλογα γίνεται καὶ γιὰ τὰ ἄλλα κύρια μαθήματα (π.χ. Ἀρχαῖα Ἑλληνικά, Μαθηματικά, Φυσικὰ κ.λ.).

Ἄν ρίξουμε λοιπὸν καὶ μιὰ μόνο ματιὰ στὰ δυὸ αὐτὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια, θὰ διαπιστώσουμε εὐκολὰ ὅτι καὶ ἐδῶ ἀπὸ τῆ μεσαιωνικῆ βουλγαρικῆ ἱστορία ἐξετάζονται τὰ ἴδια περίπου θέματα μὲ ἐκεῖνα ποὺ διδάσκονται στὰ Πανεπιστήμια. Βέβαια, γιὰ λόγους ἀναλογίας τῆς ὕλης, ἡ ἐξέταση τῶν γεγονότων ἐδῶ εἶναι περιληπτικὴ (κυρίως στὸ βιβλίον τῆς Β' τάξης τοῦ Γυμνασίου). Πάντως καὶ στὰ ἐγχειρίδια αὐτὰ, μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῆ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Βουλγάρων στὴν Βαλκανικὴ χερσόνησο καὶ τὴν ἱδρυση τοῦ πρώτου κράτους των, τὸν ἐκχριστιανισμὸ τοῦ Βόριδος κ.λ. Πιὸ ἀναλυτικὰ ἐξιστοροῦνται οἱ βουλγαροβυζαντινοὶ πόλεμοι στὴν ἐποχὴ τοῦ Κρούμου, Συμεῶν καὶ Σαμουήλ, ἐνῶ γιὰ τὸ δεῦτερο βουλγαρικὸ κράτος δὲν ἀφιερώνονται παρὰ μόνον λίγες σειρές. Τὰ σχολικὰ αὐτὰ βιβλία ἔχουν ἀρκετοὺς χάρτες καὶ πλούσια εἰκονογράφηση, ποὺ στὴν προκειμένη περίπτωση ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ φωτογραφίες μικρογραφιῶν τοῦ χειρογράφου τῆς Μαδρίτης τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη καὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται, κατὰ κανόνα, σὲ διάφορα γεγονότα τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων τῶν δύο λαῶν². Στὰ ἴδια βιβλία περιλαμβάνονται ἐπίσης καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα ἱστορικῶν πηγῶν, ὅπως εἶναι ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὴν Χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους σχετικὸ μὲ τὴ νίκη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ἐναντίον τῶν Βουλγάρων στὰ Λιθοσῶρια τῆς Θράκης τὸ 772,³ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου» καὶ ἄλ-

1. Πρὶν ἀπὸ τὴ διαίρεση τοῦ δευτεροβαθμίου σχολείου σὲ δύο κύκλους διδασκόνταν στὴν Γ' τάξη τοῦ Γυμνασίου ἡ ἱστορία τῶν μέσων χρόνων, στὴν ὁποία περιλαμβάνονταν καὶ ἡ βυζαντινὴ ἱστορία. Γιὰ τὴ διδασκαλία χρησιμοποιοῦνταν τὸ ἐγχειρίδιον τῆς *Ἑλένης Βουραζέλη - Μαρινάκου*, Ἱστορία τῶν Μέσων Χρόνων. Ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, Ἀθήνα 1967, σελίδες 284, τὸ ὁποῖο βασίζεται κυρίως στὸ ἔργο τοῦ Ἀμάντου.

2. Βλ. σχετικὰ *Κώστα Καλοκαιρινοῦ*, Ἱστορία Ρωμαϊκῆ καὶ Βυζαντινῆ, 146 π.Χ. - 1453 μ.Χ., Β' Λυκείου, Ἀθήνα 1980, σ. 219-221, 248-250, 254-255, 279-285, 354. Βλ. ἐπίσης *Λάμπρου Τσακτίρα - Ζαχαρία Ὀρφανοῦδάκη - Μαρίας Θεοχάρη*, Ἱστορία Ρωμαϊκῆ καὶ Βυζαντινῆ, Β' Γυμνασίου, Ἀθήνα 1980, σ. 187-188, 196-197, 241-247, 270-271, 323.

3. Βλ. *Τσακτίρα - Ὀρφανοῦδάκη - Θεοχάρη*, ὁ. π., σ. 208-209.

λο ένα από το «Συναξάρι του 'Οσίου Λουκά», σχετικά και τα δύο με τις επιδρομές του Συμεών έναντιον της κυρίως Ελλάδος, και, τέλος, ένα απόσπασμα από μια επιστολή του αυτοκράτορα Ρωμανού Α' Λεκαπηνού προς τον Συμεών που αναφέρεται στο θέμα του βασιλικού τίτλου του Συμεών¹.

Έκτος από την παραπάνω ύλη, οι μαθητές της Β' τάξης του Λυκείου έχουν την ευκαιρία, από τον περασμένο χρόνο, να ακούσουν κάτι περισσότερο κατά την επικουρική διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας, που προβλέπει τη μελέτη (σε μετάφραση) τριών κεφαλαίων από το γνωστό συλλογικό έργο των Ν. Η. Baynes και Η. Moss, *Byzantium : An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, Clarendon Press, 1948. Το ένα από τα κεφάλαια αυτά με τον τίτλο «Το Βυζάντιο και οι Σλάβοι», που είναι γραμμένο από το γνωστό βυζαντινολόγο Steven Runciman και περιλαμβάνει και μια σύντομη επισκόπηση της μεσαιωνικής βουλγαρικής ιστορίας, όχι μόνο συμπληρώνει τις γνώσεις των Ελλήνων μαθητών σχετικά με την ιστορία του δεύτερου βουλγαρικού κράτους ως την κατάλυσή του από τους Τούρκους το 1396, αλλά - το σπουδαιότερο - δίνει και αρκετά στοιχεία από την ιστορία του πολιτισμού της μεσαιωνικής Βουλγαρίας. Έδω, γὰ πρώτη φορά σε ελληνικό σχολικό έγχειρίδιο, γίνεται λόγος για την αρχιτεκτονική της μεσαιωνικής Βουλγαρίας ή μνημονεύονται τα ονόματα του Κλήμεντα Αχρίδος, του Ιωάννου Έξάρχου, του μοναχού Χραμπάρ, του Αγίου Ιωάννου της Ρίλας, και μερικών άλλων, καθώς και η βουλγαρική μετάφραση του έργου του Μανασσή «Σύνοψις Ιστορική», και άλλα².

Ανακεφαλαιώνοντας όσα εκθέσαμε παραπάνω θα μπορούσαμε, ίσως εύκολα, να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι τόσο ο μαθητής ενός σχολείου μέσης εκπαίδευσεως όσο και ο φοιτητής μιας Φιλοσοφικής Σχολής ελληνικού Πανεπιστημίου (ο δεύτερος μάλιστα περισσότερο) μαθαίνουν αρκετά, έστω και αποσπασματικά, και σχηματίζουν μιαν ικανοποιητική εικόνα για τα γεγονότα της μεσαιωνικής βουλγαρικής ιστορίας. Το συμπέρασμα όμως αυτό δεν είναι απόλυτα σωστό για τους εξής λόγους: α) Η εξιστόρηση των γεγονότων δεν γίνεται αυτόνομα, αλλά σε σχέση πάντοτε και με κέντρο το Βυζάντιο (φυσιολογικό βέβαια μειονέκτημα, μια και διδάσκεται η βυζαντινή και όχι η βουλγαρική ιστορία), και β) η εξέταση της βουλγαρικής ιστο-

1. Βλ. Καλοκαιριού, ό. π., σ. 306-308.

2. Ν. Η. Baynes - Η. Moss, Βυζάντιο. Εισαγωγή στο Βυζαντινό Πολιτισμό, Αθήνα 1980 (έλληνική μετάφραση τριών κεφαλαίων για χρήση των μαθητών της Β' τάξης του Λυκείου). Για τη μεσαιωνική βουλγαρική ιστορία βλ. σ. 86-87, 88-89, 90-92, 94, 95-96, 108-113. Για τα στοιχεία ιστορίας του βουλγαρικού πολιτισμού της ίδιας εποχής βλ. ιδιαίτερα στίς σ. 88, 91, 96, 98, 100-101, 111-112.

ρίας περιορίζεται κυρίως στὴν ἐξιστόρηση τῶν πολέμων μεταξύ Βυζαντινοῦ καὶ Βουλγάρων. Ἐάν ἐξαιρέσουμε τὸ παράδειγμα τοῦ σχολικοῦ βιβλίου γιὰ τὴν ἐπικουρική διδασκαλία τῆς ἱστορίας στὴν Β' τάξη τοῦ Λυκείου, ποῦ ἤδη ἀναφέραμε, στὰ ἄλλα ἐγχειρίδια (σχολικὰ ἢ πανεπιστημιακὰ) σχεδὸν καθόλου ἢ ἐλάχιστα ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Βουλγαρίας. Στὸ βιβλίο π.χ. τῆς Ἱστορίας τῆς Β' Λυκείου, στὸ κεφάλαιο τὸ σχετικὸ μὲ τὴν τέχνη, γίνεται πολὺ σύντομος λόγος γιὰ τὶς τοιχογραφίες τῆς Βοϊαῆ καὶ τῆς μονῆς τοῦ Βατσκοβο¹, ἐνῶ ὁ Ἄμαντος ἀναφέρει ἐλάχιστα γιὰ τὴ μεταφράση τοῦ Εὐαγγελίου καὶ λειτουργικῶν βιβλίων, καὶ τὴν εἰσαγωγή τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου στὴν Βουλγαρία². Ἐπίσης, μνημονεύει ἀπλῶς τὴν ἐκκλησία τῆς Βοϊαῆ καὶ τοὺς ναοὺς τῆς Μεσημβρίας³. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ ἐξηγεῖται βέβαια, ὡς ἓνα σημεῖο, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ διδασκαλία τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ποῦ περιλαμβάνει ὅμως καὶ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ἀξίζει, νομίζω, νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ ἀναφέρονται σὲ ἄλλους λαοὺς (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας), ὅπως π.χ. στοὺς Ἄραβες, εἶναι πολὺ περισσότερα ἐπὶ ἐκεῖνα ποῦ γράφονται γιὰ τοὺς Βουλγάρους.

Ἐάν ἡ διδασκαλία τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας στὰ δευτεροβάθμια ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ Πανεπιστήμια παρουσιάζει τὶς ἐλλείψεις καὶ τὰ μειονεκτήματα ποῦ ἐκθέσαμε παραπάνω, ἔτι ἀφορᾷ στὴ νεώτερη βουλγαρικὴ ἱστορία βρίσκεται, μποροῦμε νὰ ποῦμε, σὲ χειρότερη κατάσταση. Ἐὰς δοῦμε ὅμως πιὸ ἀναλυτικὰ τί γίνεται στὰ γυμνάσια καὶ τὰ λύκεια σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό.

Στὴν Ἑλλάδα, στὴν Γ' τάξη τοῦ Γυμνασίου διδάσκεται ἡ νεώτερη εὐρωπαϊκὴ ἱστορία (μέσα σὲ αὐτὴν καὶ ἡ ἑλληνικὴ) ἀπὸ τὸν 15ον αἰῶνα μέχρι σήμερα. Γιὰ τὴ διδασκαλία χρησιμοποιεῖται ἓνα νέο ἐγχειρίδιο, 360 περίπου σελίδων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἓνα σημαντικὸ μέρος καταλαμβάνεται ἀπὸ εἰκονογράφηση καὶ χάρτες. Ἐνα μεγάλο, ἐπίσης, μέρος ἀφιερώνεται, ὅπως εἶναι φυσικὸ, στὴ νεώτερη ἑλληνικὴ ἱστορία, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ χῶρος ποῦ ἀπομένει νὰ εἶναι ἀνεπαρκὴς γιὰ νὰ καλύψῃ, ἔστω καὶ περιληπτικά, πέντε σημαντικοὺς αἰῶνες τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Ἐτσι, τὸ ὄνομα τῶν Βουλγάρων ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ βιβλίο αὐτὸ μόνον ἐκεῖ ποῦ γίνεται λόγος γιὰ τὴ σημασία τῆς Συνθήκης τῶν Παρισίων, μὲ τὴν ὁποία τερματίστηκε ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος, καὶ ὅπου ἀναφέρονται συγκεκριμένα τὰ ἐξῆς: «Στὰ Βαλκάνια μετὰ τὸ 1856 (ἡ Ρωσία) ἐγκαινίασε τὴν πολιτικὴ τοῦ Πανσλαβισμού, δηλαδὴ τὴν προσπά-

1. Βλ. Καλοκαιρινοῦ, ὁ. π., σ. 265, 318.

2. Βλ. Ἄμαντου, ὁ. π., τ. Β', σ. 38-39.

3. Ἄμαντου, ὁ. π., τ. Β', σ. 238.

θεια να βγει στο Αιγαίο δια μέσου φιλικών της σλαβικών κρατών. Έτσι άρχισε να υποστηρίζει τις σλαβικές φυλές της Βαλκανικής, τους Σέρβους και ιδιαίτερα τους Βουλγάρους. Η πολιτική αυτή ενίσχυσε το έθνικό κίνημα των βαλκανικών λαών, αλλά προκάλεσε και αντιθέσεις και συγκρούσεις ανάμεσά τους¹. Λίγο πιο κάτω επαναλαμβάνονται περίπου τα ίδια και, σε δέκα σειρές, θίγεται επίσης το Έκκλησιαστικό Ζήτημα και η ίδρυση του Βουλγαρικής Έξαρχίας το 1870².

Η επόμενη μνεία των Βουλγάρων γίνεται στην εξιστόρηση των γεγονότων της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος κατά τα έτη 1875 - 1878, όπου αναφέρονται με συντομία ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 - 1878, η συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου. Έδω γίνεται επίσης, συμπληρωματικά, λόγος και για την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας το 1885³. Ακολουθεί κατόπιν μια άπλη παρουσίαση του Μακεδονικού Ζητήματος⁴, στη συνέχεια γράφονται λίγα για τη συμμετοχή της Βουλγαρίας στον Α' Βαλκανικό πόλεμο⁵ και εξετάζονται περιληπτικά ο Β' Βαλκανικός ή Διασυμμαχικός πόλεμος και οι όροι της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου 1913)⁶. Λίγες, επίσης, σειρές αναφέρονται στη συμμετοχή της Βουλγαρίας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και στις συνέπειες που είχε για τη χώρα αυτή η Συνθήκη του Neuilly⁷. Τέλος, κατά την εξιστόρηση των γεγονότων της τελευταίας πεντηκονταετίας μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο μνημονεύονται απλώς με δύο γραμμές η προσχώρηση της Βουλγαρίας στον Άξονα και η βουλγαρική κατοχή (1941 - 1944) στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου⁸.

Από τα προηγούμενα γίνεται άμεσα φανερό ότι όσα αναφέρονται στο παραπάνω βιβλίο για τη Βουλγαρία είναι λίγα και μόνον εκείνα που έχουν άμεση σχέση με την ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος. Επί πλέον είναι διατυπωμένα σε πολύ άπλη μορφή. Τα μειονεκτήματα βέβαια αυτά είναι, ως ένα σημείο, δικαιολογημένα, γιατί η ύλη που πρέπει να καλυφθῆ είναι μεγάλη και ο χώρος του έγχειριδίου μικρός, καθώς επίσης και γιατί πρόκειται για βιβλίο που απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 14-15 ετών. Νομίζουμε όμως ότι η συγγραφέας, μια και γράφει ευρωπαϊκή και όχι μόνον ελληνική ιστορία, θα μπορού-

1. Βλ. Γεωργίας Π. Κουλικούρη, Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία, για την Γ' τάξη του Γυμνασίου, Αθήνα 1980, σ. 227-228.

2. Κουλικούρη, β. π., σ. 282.

3. Βλ. Κουλικούρη, β. π., σ. 282-284.

4. Κουλικούρη, β. π., σ. 286-287.

5. Κουλικούρη, β. π., σ. 291.

6. Βλ. Κουλικούρη, β. π., σ. 292-293.

7. Βλ. Κουλικούρη, β. π., σ. 302, 305.

8. Κουλικούρη, β. π., σ. 322, 323.

σε νὰ ἐξοικονομήσῃ μιὰ σελίδα, γιὰ νὰ τὴν ἀφιερῶσθαι στὴν ἱστορία τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους ἐπὶ τουρκοκρατίας, στὴν πνευματικὴ του ἀναγέννηση κ.λ. Δὲν εἶναι λογικὸ νὰ δημιουργῆ χάσμα στὶς γνώσεις τῶν μαθητῶν ἢ ἀποσιώπησθαι πέντε αἰῶνων ἱστορικοῦ βίου ἐνὸς γειτονικοῦ λαοῦ.

Τὴν ἴδια περίπου εἰκόνα, ὡς πρὸς τὸ θέμα ποῦ ἐξετάζουμε, παρουσιάζει καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τῆς ἱστορίας τῆς Γ' τάξης τοῦ Αὐχείου, ποῦ φέρει τὸν τίτλον «Ἱστορία Ἑλληνικὴ καὶ Εὐρωπαϊκὴ τῶν Νέων Χρόνων». Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, νὰ διευκρινιστῇ ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα βιβλίον ποῦ χρησιμοποιοῦται στὴ δευτεροβάθμια ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση περισσότερο ἀπὸ 50 χρόνια τώρα καὶ ποῦ τελευταῖα μόλις ἀναθεωρήθηκε κάπως καὶ μεταγλωττίστηκε ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα στὴ δημοτικὴ. Ἡ ἐξιστόρησις τῶν γεγονότων στὸ ἐγχειρίδιον αὐτὸ φθάνει ὡς τὶς παραμονὲς τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, ἐνῶ ἓνα μεγάλο μέρος του εἶναι ἀφιερωμένον στὴν ἑλληνικὴ ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ τὴν ἴδρυσιν τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ κράτους.

Καὶ στὸ βιβλίον αὐτὸ θὰ βροῦμε, σχετικὰ μὲ τὴ νεώτερη βουλγαρικὴ ἱστορία, σχεδὸν ὅ,τι καὶ στὸ προηγούμενον, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ τὰ γεγονότα ἐξετάζονται πρὸ ἀνγλυτικῶν. Ἔτσι π.χ. στὸ κεφάλαιον ποῦ ἀναφέρεται στὸ Ἀνατολικὸ Ζήτημα μιὰ σελίδα εἶναι ἀφιερωμένη στὸ θέμα τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας¹, ἐνῶ στὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1877-1878 γίνεται σύντομος λόγος καὶ γιὰ τὴ βουλγαρικὴ ἐπανάστασιν τοῦ Ἀπριλίου 1876, τὶς σφαγὰς τοῦ Batak καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τὶς τουρκικὰς ἀγριότητες. Ἐπίσης, ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ μὲ τὴ συνθήκην τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου καὶ τὰ ἀποτελέσματά του². Στὸ ἴδιον κεφάλαιον ἐξετάζονται ἀκόμη ἡ προσάρτησις τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, ἡ πολιτικὴ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας Ἀλεξάνδρου Battenberg καὶ τοῦ Στεφάνου Σταμπούλωφ, ὁ σερβοβουλγαρικὸς πόλεμος τοῦ 1885, ἡ παραίτησις τοῦ Battenberg καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου ἡγεμόνα Φερδινάνδου, ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Σταμπούλωφ ἐπὶ Φερδινάνδου καί, τελικὰ, ἡ πτώσις καὶ ἡ δολοφονία του τὸ 1895³.

Περισσότερον διεξοδικὰ ἐξιστορεῖται στὸ ἴδιον βιβλίον ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ σύγκρουσις γιὰ τὴν Μακεδονία, ὅπου ἀναφέρονται ἡ ἴδρυσιν τῶν «Μακεδονικῶν Ἐπαναστατικῶν Ὀργανώσεων», ἡ ἐξέγερσις τοῦ Ἰλιντεν (καλοκαίρι τοῦ 1903), ἡ διοργάνωσις τῶν ἑλληνικῶν ἀνταρτικῶν ομάδων κ.λ.⁴, ἐνῶ μᾶλλον λίγα εἶναι ὅσα γράφονται γιὰ τὴ δράσιν τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸν Α' Βαλκανικὸν πόλεμον (μνημονεύονται ἡ κατάληψις τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν, τοῦ

1. Βλ. Χ. Θεοδωρίδην - Α. Λαζάρου, Ἱστορία Ἑλληνικὴ καὶ Εὐρωπαϊκὴ τῶν Νεωτέρων Χρόνων, Ἀθήνα 1980, σ. 295-296.

2. Βλ. Θεοδωρίδην - Λαζάρου, ὁ. π., σ. 298-301.

3. Θεοδωρίδην - Λαζάρου, ὁ. π., σ. 301-302, 304.

4. Θεοδωρίδην - Λαζάρου, ὁ. π., σ. 306-309.

Λουλέ - Μπουργκάζ και ή προέλαση ώς την Τσατάλτζα, καθώς επίσης ή κατάληψη τών Σερρών, τής Δράμας, τής Καβάλας και ή παράδοση τής 'Αδριανούπολης τόν Μάρτιο του 1913)¹.

Με περισσότερες, τέλος, λεπτομέρειες εξετάζονται τὰ γεγονότα του Β' Βαλκανικού πολέμου και κυρίως οί πολεμικές επιχειρήσεις, όπως είναι οί μάχες στο Κιλκίς, Λαχανά, Κρέσσα και ή προέλαση του έλληνικού στρατού ώς την Τζουμαγιά (σημερινό Blagoevgrad). 'Αρκετά αναλυτικά, επίσης, εκτίθενται και τὰ σχετικά με τίς διπλωματικές διαπραγματεύσεις και τούς όρους τής ειρήνης του Βουκουρεστίου².

Κλείνοντας την παρουσίαση του παραπάνω έγχειριδίου είμαστε, ακόμη, υποχρεωμένοι νά σημειώσουμε ότι τὸ κείμενό του περιλαμβάνει αρκετά όξεις κρίσεις και χαρακτηρισμούς για τούς Βουλγάρους, κάτι που έρμηνεύεται από τὸ πνεῦμα τής εποχῆς κατά την όποία γράφηκε.

"Αν θελήσουμε λοιπόν νά συγκρίνουμε την ποσότητα και την ποιότητα τών γνώσεων τής μεσαιωνικής και νεώτερης βουλγαρικής ιστορίας, που προσφέρονται στον 'Ελληνα μαθητή ενός σχολείου μέσης εκπαιδεύσεως, εύκολα μπορούμε νά διαπιστώσουμε ότι, ενώ αυτός σχηματίζει, έστω και με τόν τρόπο που ήδη αναφέραμε, μιὰ γενική εικόνα για την ιστορία τών δύο μεσαιωνικών βουλγαρικών κρατῶν, αντίθετα, από την ιστορία τής νεώτερης Βουλγαρίας δέν διδάσκεται παρά μόνο την ιστορία μισού αιώνα και αυτήν από τή σκοπιά μόνο τής σύγκρουσης 'Ελλήνων και Βουλγάρων από τὸ Σχίσμα ώς τὸ τέλος τών Βαλκανικών ἢ του Α' Παγκοσμίου πολέμου (1870 - 1913 ἢ 1919).

Σχετικά με τὸ ίδιο θέμα, τὴ διδασκαλία δηλαδή τής νεώτερης βουλγαρικής ιστορίας, ή κατάσταση είναι περισσότερο απογοητευτική στο επίπεδο τής πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας, με όρισμένες βέβαια χαρακτηριστικές εξαιρέσεις στις όποιες και θά αναφερθοῦμε ειδικά παρακάτω. Γενικά όμως τόσο στον τομέα τής διδασκαλίας τής νεοελληνικής όσο και στον τομέα τής ευρωπαϊκῆς ιστορίας δέν περιλαμβάνονται στοιχεία βουλγαρικής ιστορίας, γιατί τὰ μαθήματα τών έδρῶν τής πρώτης κατηγορίας αναφέρονται, κατά κανόνα, στην περίοδο τής τουρκοκρατίας, στην επανάσταση του 1821 και στις πρώτες δεκαετίες του βίου του νεοελληνικού κράτους (ώς τὰ μέσα περίπου του 19ου αιώνα), ενώ, από την ἄλλη μεριά, διδάσκεται συνήθως ή ιστορία τών κρατῶν τής Δυτικῆς και Κεντρικῆς Ευρώπης (τό πολύ και τής Ρωσίας) ἢ ή διπλωματική ιστορία. Σέ σπάνιες περιπτώσεις, όταν ή διδασκαλία εκτείνεται σε μιὰ σύντομη, κατά κανόνα, παρουσίαση τών γεγονότων τής νεοελληνικῆς ιστορίας και μετά τὰ μέσα του 19ου αιώνα, τότε γίνεται, μερικές φορές, λόγος και για τούς Βουλγάρους. Στις περιπτώσεις αυτές αναφέρονται, συνήθως, τό Βουλγα-

1. Βλ. Θεοδορίδη - Λαζάρου, ό. π., σ. 315-316, 319.

2. Θεοδορίδη - Λαζάρου, ό. π., σ. 319-322.

ρικὸ Ἐκκλησιαστικὸ Ζήτημα καὶ ἡ Ἐξαρχία, ἡ κρίση τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος (1875-1878) καὶ οἱ συνθήκες τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τοῦ Βερολίνου, ἡ προσάρτηση τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα καὶ οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι¹. Ἐξάιρεση ἀποτελοῦν οἱ Φιλοσοφικὲς Σχολὲς τῶν Πανεπιστημίων Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων, πού διαθέτουν ἔδρες βαλκανικῆς ἱστορίας. Μόνον οἱ φοιτητὲς τῶν Σχολῶν αὐτῶν ἔχουν σήμερα τὴ δυνατότητα νὰ ἀκούσουν κάτι, πολὺ ἢ λίγο, γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Βαλκανίων γενικῶς καὶ εἰδικώτερα τῆς Βουλγαρίας.

Πρωτοπόρος στὴ διδασκαλία τῆς βαλκανικῆς ἱστορίας στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξε ὁ ἀείμνηστος δάσκαλός μου Μιχαὴλ Θ. Λάσκαρις (1903-1965). Σλαβολόγος καὶ βυζαντινολόγος διεθνοῦς κύρους μὲ λαμπρὲς σπουδὲς στὸ Παρίσι καὶ τὸ Βελιγράδι, βαθὺς γνώστης τῆς ἱστορίας, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν γλωσσῶν ὄχι μόνον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν Βαλκανίων, ὁ Λάσκαρις ἦταν καθηγητὴς στὴν ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὴν ἴδρυσή του (1926) ὡς τὴν κατάργησιν τῆς ἔδρας τὸ 1939. Κατόπιν, ὡς τὴν παραίτησή του τὸ 1959, δίδαξε Διπλωματικὴ Ἱστορία τῆς Εὐρώπης².

Τὸ περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τοῦ Λάσκαρι κατὰ τὴν προπολεμικὴ περίοδο περιγράφεται κατατοπιστικῶς στὸ τυπωμένον ἑναρκτήριο μάθημά του³. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἔδρας τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ὁ Λάσκαρις δὲν ἐγκατέλειψε τὴ διδασκαλία τῆς βαλκανικῆς ἱστορίας. Μέσα στὰ πλαίσια τοῦ μαθήματος τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματι-

1. Βλ. π. χ. Νικ. Βλάχου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1832-1914), ἔκδοσις Β' (περίληψις ἐκ παραδόσεων), Ἀθήνα 1951, σ. 140-143, ὅπου σύντομη ἀναφορά στὴν ἐθνικὴ κίνησιν τῶν Βουλγάρων ἀμέσως μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Βλ. ἐπίσης τὸ ἔχειριδιον τοῦ καθηγητῆ Διον. Α. Ζακυνθοῦ, Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἔκδοσις δευτέρα ἐπιτηρημένη, Ἀθήνα 1965, ὃ ὁποῖος στὸ Δ' κεφάλαιον (σταθμοὶ καὶ περίοδοι τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, σ. 57 καὶ ἐξῆς) ἀναφέρεται μὲ συντομίαν καὶ στὴν βουλγαρικὴ πνευματικὴ ἀναγέννησιν, τὴν Ἐξαρχίαν, τὴν κρίσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος κατὰ τὰ ἔτη 1875-1878, τὸ Μακεδονικὸν Ζήτημα καὶ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Πρβλ. καὶ Βασ. Βλ. Σφυρόερα, Ἡ περίοδος τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α' 1863-1896 (περίληψις πανεπιστημιακῶν παραδόσεων), Ἀθήνα 1975, σ. 59-63, 70-76, 83-89, 104-107. Στὰ ἴδια θέματα, ἀλλὰ κάπως πῶς ἐκτεταμένως, ἀναφερόταν στίς παραδόσεις του καὶ ὁ καθηγητὴς Ἀπ. Β. Δασκαλάκης, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Β', Βασιλεία Γεωργίου Α', (πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις), Ἀθήνα 1966, σ. 33-61, 68-74, 91-98, 122-126, 142-170.

2. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Μιχαὴλ Λάσκαρι βλ. κυρίως Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Μιχαὴλ Θ. Λάσκαρις (1903-1965). Ὁ ἐπιστήμων καὶ πανεπιστημιακὸς δάσκαλος, Θεσσαλονίκη 1968, σελίδες 14, Charalambos Papastathis, Bibliographie de Michel Th. Lascaris, «Balkan Studies», τ. 18 (Θεσσαλονίκη 1977), σ. 179-198.

3. Μιχαὴλ Θ. Λάσκαρι, Λόγος ἑναρκτήριος εἰς τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, Θεσσαλονίκη 1927, σελίδες 19.

κῆς ιστορίας δίδασκε πάντοτε καὶ τὴν ἱστορία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος, ποὺ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἦταν ἡ ἱστορία τῶν βαλκανικῶν λαῶν κατὰ τὸν 19ον αἰώνα. Καρπὸς τῶν μαθημάτων του αὐτῶν ὑπῆρξε ἓνα λαμπρὸ ἐγχειρίδιο μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα, 1800 - 1923», τοῦ ὁποίου ὁ Α' τόμος (καὶ δυστυχῶς μόνον αὐτὸς) ἐκδόθηκε στὴν Θεσσαλονίκη τὸ 1948, μιὰ ἐποχὴ δηλαδὴ ποὺ στὴν Ἑλλάδα ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ μιλήσῃ κανεὶς γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Σλάβων, ἔστω καὶ μὲ ὄχι πάντα φιλικὴ διάθεση ἀπέναντί τους.

Στὸ πυκνογραμμένο καὶ μὲ πλούσια βιβλιογραφία ἔργο τοῦ Λάσκαρι μπορεῖ νὰ βρῆ κανεὶς πολλὰ σελίδες ποὺ ἀναφέρονται καὶ στὴ νεώτερη βουλγαρικὴ ἱστορία. Συγκεκριμένα, στὸ Θ' καὶ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ ἔργου, ποὺ ἐπιγράφεται «Ἡ Σλαβικὴ ἐξόρμησις καὶ τὸ Συνέδριον τοῦ Βερολίνου, 1870-1878», ὁ συγγραφέας κάνει μιὰ μεγάλη ἀναδρομὴ στὸ θέμα τῆς πνευματικῆς ἀφύπνισης τῶν Βουλγάρων ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα καὶ ἐξῆς. Στὴν ἀρχὴ ἀναφέρεται στὸν μοναχὸ Παῖσιο Χιλανδαρηνοῦ καὶ στὴν «Ἱστορία» του (παραθέτοντας μάλιστα καὶ ἀποσπάσματα τῆς σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση), κατόπιν μιλάει γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Στόικο Βλαδισλάβωφ (Σωφρονίου ἐπισκόπου Βράτσας) καὶ συνεχίζει μὲ τὸ θέμα τῆς ἴδρυσης σχολείων (ἐλληνικῶν καὶ βουλγαρικῶν) καὶ τῆς συμβολῆς τῶν μητροπολιτῶν στὴ διάδοση τῆς παιδείας. Ἰδιαίτερα ἐπισημαίνει ὁ Λάσκαρις τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀξιόλογους Βουλγάρους, ποὺ πρωτοστάτησαν στὴν ἐθνικὴ καὶ πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς χώρας των, εἶχαν φοιτήσῃ σὲ ἑλληνικὰ σχολεῖα εἴτε τῆς Ἑλλάδος (Ἀθήνα, Ἰωάννινα, σχολὴ Θεοφίλου Κατῆρ στὴν Ἄνδρ), εἴτε τῆς Κωνσταντινούπολης, τοῦ Βουκουρεστίου ἢ καὶ πόλεων τῆς Βουλγαρίας (Μελενίκου, Φιλιππουπόλεως, Μεσημβρίας κ.λ.). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἑλληνας φοιτητῆς, ἢ καὶ ὁ ἀπλὸς ἀκόμη ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου, ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ μάθῃ κάτι γιὰ διάφορα σημαντικὰ πρόσωπα τῆς βουλγαρικῆς Ἀναγέννησης, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ Ἐμμανουὴλ Βασικίδης ἢ Βασικίδοβιτς, ἀδελφοὶ Ἀπρίλωφ, Ἰαρίων Μιχαηλόβσκι κατόπιν ἐπίσκοπος Μακαριουπόλεως, Ἰβάν Ντομπρόφσκι, Στογιάν Τσομάκωφ, ἀδελφοὶ Μιλαντίνωφ, Ἰβάν Σελιμίνσκι, Γρηγόριος Πάρλιτσεφ, Νεόφυτος Ρίλσκι, Πέτρος Μπερόν, Γεώργιος Ρακόφσκι καὶ ἄλλοι¹.

Συνεχίζοντας ὁ Λάσκαρις μιλάει γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξε ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1828-1829 στὴν ἐπαφὴ τῶν Βουλγάρων μὲ τὸν ἄλλο κόσμον. Ἐδῶ ἀναφέρεται στὴ συμμετοχὴ τῶν Βουλγάρων ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸν Γεώργιο Μαμάρτσεφ ἀπὸ τὸ Kotel στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων, στὴν προσπάθεια τοῦ ἴδιου προσώπου νὰ ξεσηκώσῃ ἀργότερα ἐπανάσταση στὸ Sliven,

1. Βλ. σχετικὰ στοῦ Μιχαὴλ Λάσκαρι, *Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα, 1800-1923*, Θεσσαλονίκη 1948, σ. 246-251.

στήν ἀθρόα μετανάστευση Βουλγάρων μετὰ τὴ Συνθήκη τῆς Ἀδριανουπόλεως πρὸς τὴν Μολδοβλαχία καί, κυρίως, πρὸς τὴν Βεσσαραβία, καὶ στὴ βαθμιαία ἀντικατάσταση τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ἐπιρροῆς στὴν Βουλγαρία ἀπὸ τὴ ρωσικὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα. Ἐπίσης, κάνει λόγο γιὰ τὸν Γεώργιο Βενέλιου, τὸ βιβλίον του καὶ τὴ συμβολὴ του τόσο στὴν ἐνημέρωση τῆς ρωσικῆς κοινῆς γνώμης ὅσο καὶ στὴν ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν ἰδίων τῶν Βουλγάρων¹.

Ἵστερα ἀπὸ μιὰ σύντομη ἀναφορὰ στὰ βουλγαρικὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμον καὶ μιὰ ἀρκετὰ ἐκτενὴ παρουσίαση τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ρακόβσκι, τῶν ἐπαφῶν του μετὰ τὰ ἄλλα βαλκανικὰ κράτη κ.λ.², ὁ Λάσκαρις προχωρεῖ στὴν ἐξιστόρηση τοῦ Βουλγαρικοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ζητήματος, στὸ ὁποῖο καὶ ἀφιερώνει πολλές σελίδες τοῦ βιβλίου του, ἐξετάζοντάς το ἀναλυτικὰ, καὶ ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς διαμάχης τῶν Βουλγάρων μετὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸ 1838 (ὑπόθεση τοῦ ἀρχιμανδρίτη Νεοφύτου Μπόζβελι), τὴν ἴδρυση τῆς πρώτης βουλγαρικῆς ἐκκλησίας στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1849, τὸ φιρμάνι τοῦ 1870 γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐξαρχίας, τὸν Ὅρον τῆς τοπικῆς Συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1872 (Σχίσμα), ὡς τὴν ἄρση τοῦ Σχίσματος τὸ 1945 καὶ τὴν ἐκλογή τοῦ πρώτου πατριάρχου Βουλγαρίας Κυρίλλου στὶς 10 Μαΐου 1953. Ἡ ἐπανάληψη ἐδῶ, ἔστω καὶ περιληπτικὴ, τῶν ὅσων γράφει ὁ Λάσκαρις στὸ βιβλίον του θὰ μᾶς ἔπαιρνε πολὺ χρόνο, γι' αὐτὸ καὶ περιοριζόμεστε μόνον νὰ ἀναφέρουμε ὅτι στὸ κεφάλαιον αὐτὸ μπορεῖ νὰ βρῆ ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης ὅ,τι τὸν ἐνδιαφέρει σχετικὰ μετὰ τοὺς ἀγῶνες τῶν Βουλγάρων γιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία, μετὰ τὴν στάση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ ρόλον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων, τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ, τὴν τακτικὴ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης κ.λ.³

Στὸ τρίτον καὶ τέταρτον (τελευταῖον) μέρος τοῦ κεφαλαίου ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρει, ὁ Λάσκαρις ἀναφέρεται ἀναλυτικὰ στὴ μεγάλη κρίση τοῦ Ἀνατολικοῦ Ζητήματος κατὰ τὰ ἔτη 1875-1878. Σχετικὰ μετὰ τὴν Βουλγαρία ἐδῶ μνημονεύονται πρῶτα ἡ ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα τῶν Βουλγάρων τῆς Ρουμανίας, τὸ ἐπαναστατικὸ κομμάτι τοῦ Giurgevo, ἡ ἀποστολὴ τοῦ Γεωργίου Μπενκόφσκι καὶ ἡ ἐξέγερση τοῦ Panagjurište (20 Ἀπριλίου / 2 Μαΐου 1876), ἡ ἐπανάσταση τῆς ἐπαρχίας Τιρνόβου, οἱ σφαγὲς τοῦ Batak (17 Μαΐου 1876) καὶ ἡ ἀντίδραση τῆς κοινῆς γνώμης στὴν Εὐρώπη⁴. Κατόπιν ἐξετάζονται, μετὰ πολλές λεπτομέρειες καὶ ἀπὸ ἄποψη κυρίως διπλωματικῆς ἱστορίας, ὁ σερβο-

1. Βλ. Λάσκαρι, ὁ. π., σ. 251-254.

2. Βλ. Λάσκαρι, ὁ. π., σ. 255-257. Πρβλ. καὶ σ. 221-222.

3. Βλ. ἀναλυτικὰ στοῦ Λάσκαρι, ὁ. π., σ. 257-275.

4. Βλ. Λάσκαρι, ὁ. π., σ. 277-278.

τουρκικός πόλεμος, ή Διάσκεψη τῆς Κωνσταντινούπολης (Δεκέμβριος 1876), ὁ ρωσοτουρκικός πόλεμος, καθώς και οἱ συνθήκες τοῦ Ἀγίου Στεφάνου και τοῦ Βερολίνου. Στις σελίδες αὐτές, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, γίνεται ἐκτενής λόγος γιά τοὺς Βουλγάρους¹.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Λάσκαρι στοῦ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, πού διήρκεσε 33 χρόνια, και τὸ βιβλίο του, πού θεωρεῖται και σήμερα μοναδικὸ στοῦ εἶδος του στὴν ἑλληνική γλώσσα, μύησαν πολλές ἑκατοντάδες φοιτητῶν στὴν ἱστορία τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος θυμοῦμαι ἀκόμη πόσο μὲ εἶχαν ἐπηρεάσει αὐτὰ στὰ φοιτητικά μου χρόνια, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κινηθῆ ἄργότερα πρὸ συστηματικὰ τὸ ἐνδιαφέρον μου γιά τὴ γνώση τῆς ἱστορίας τῶν γειτόνων μας.

Ἄρκετὰ χρόνια μετὰ τὴν κατάργησή της και ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Λάσκαρι ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ἐπανδρῦθηκε ἐκεῖ ἡ ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῶν Λαῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, πού παρέμεινε κενὴ ὡς τὸ 1975, ἐνῶ στοῦ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, ἔπειτα ἀπὸ πολλές προσπάθειες, ἰδρῦθηκε γιά πρώτη φορά ἀντίστοιχη ἔδρα τὸ 1970, πού παρέμεινε ἐπίσης κενὴ ὡς τὸ 1975. Στὰ Γιάννινα, γιά νὰ καλυφθῆ κάπως τὸ κενό, ἐπωμίστηκα ἐγὼ ἐπὶ ἄρκετὰ χρόνια (1970-1973 και 1974-1975) τὰ μαθήματα τῆς ἔδρας αὐτῆς, ἀκολουθώντας κυρίως στὴ διδασκαλία μου τὴν πορεία πού εἶχε χαράξει ὁ Αἰσκάρις και ἀφιερώνοντας ἕνα μέρος της και στὴν πνευματικὴ και ἔθνικὴ ἀναγέννηση τῶν Βουλγάρων κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα².

Γιά νὰ ὀλοκληρώσουμε τὴν εἰκόνα, πού παρουσιάζει σήμερα ἡ διδασκαλία τῆς νεώτερης βουλγαρικῆς ἱστορίας στὰ ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια, πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε και σὲ ἕνα ἀκόμη ἐγχειρίδιο, τῆς συναδέλφου Μαρίας Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, καθηγήτριας τῆς βαλκανικῆς ἱστορίας στοῦ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων. Τὸ συνοπτικὸ, ἀλλὰ και πολὺ κατατοπιστικὸ αὐτὸ βιβλίο τῆς κυρίας Νυσταζοπούλου, πού ἔχει τὸν τίτλο «Οἱ βαλκανικοὶ λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση στὴν ἔθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος - 19ος αἰῶνας)», χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος («Ἡ χερσονήσος τοῦ Αἴμου κάτω ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία») ἡ συγγραφέας παρουσιάζει μιὰ γενικὴ εἰκόνα τῆς κατάστασης τῶν ὑπόδουλων βαλκανικῶν λαῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις (κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ, πνευματικὴ κ.λ.). Ἐδῶ τῆς δίνεται ἄρκετὲς φορές ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναφερθῆ και στοὺς Βουλγάρους. Ἔτσι, κάνει πρῶτα λόγο γιά τὴ διάσπαση τοῦ δευτέρου βουλγαρικοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους ἐπὶ τσάρου Ἰωάννη - Ἀλεξάνδρου και μετὰ τὸ θάνατό του, γιά τὴν κατάληψη ἀπὸ τοὺς Τούρκους τοῦ Τιρνόβου (1393) και τοῦ Βιδινίου (1396), καθώς και γιά

1. Σχετικὰ μὲ τὰ γεγονότα αὐτὰ βλ. ἀναλυτικὰ στοῦ Λάσκαρι, ὁ. π., σ. 280 και ἐξῆς.

2. Βλ. σχετικὰ Στεφάνου Ι. Παπαδοπούλου, Ἡ ἔθνικὴ ἀναγέννηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα (πανεπιστημιακὲς παραδόσεις), Ἰωάννινα 1975, σ. 62-84.

τὴν κατάργηση τοῦ Βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου καί, ἀργότερα (1767), τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος¹. Ἐπειτα ἀναφέρεται σὲ μιὰ ὀρισμένη κατηγορία χωριῶν τοῦ Αἴμου καὶ τῆς Ροδόπης (*vojnička sela*) ποῦ, ὅπως τὰ ἑλληνικά («κεφαλοχώρια»), εἶχαν καὶ αὐτὰ εἰδικὰ προνόμια καὶ ποῦ ἀργότερα ἐξελιχθῆκαν σὲ κέντρα ἀντιστάσεως ἐναντίον τῶν Τούρκων (ἐδῶ μνημονεῦει τὴν Κορρινῆτικα, τὸ Panagjuriste, Kotel, Jambol, Sliven καὶ ἄλλα)². Τέλος, στὸ πρῶτο μέρος πάντα τοῦ βιβλίου, μετὰ ἀπὸ σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἐμφάνιση τῶν χαϊντούκων, στὴ συμμετοχὴ τῶν Βουλγάρων τὸ 1598 στοὺς ἀγῶνες τοῦ Μιχαήλ τοῦ Γενναίου ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ στὴν ἀθρόα μετανάστευσή τους πρὸς τὴ Μολδοβλαχία, Βεσσαραβία, Τρανσυλβανία καὶ Βανάτο³, ἡ συγγραφέας ἐξετάζει ἐκτενέστερα τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῶν Βουλγάρων, μνημονεύοντας κυρίως τὴ συμβολὴ σὲ αὐτὴν τοῦ Παΐσιου Χιλανδαρηνοῦ καὶ τοῦ Σωφρονίου ἐπισκόπου τῆς Βράτσας⁴.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου της, ποῦ εἶναι καὶ τὸ ἐκτενέστερο καὶ ἀναφέρεται στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες καὶ τὴν πολιτικὴ ἀποκατάσταση τῶν βαλκανικῶν λαῶν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ἡ συγγραφέας ἀκολουθεῖ βασικά τὴ διάρθρωση τοῦ ἔργου τοῦ Λάσκαρι, γιὰ τὸ ὅποιο μιλήσαμε ἤδη. Ἔτσι, ἐξετάζει καὶ αὐτὴ, ὅχι τόσο ἀναλυτικὰ ὅσο ὁ Λάσκαρις, τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Ζήτημα, τὴ βαλκανικὴ κρίση τοῦ 1875-1878, τὸν ρωσοτουρκικὸ πόλεμο καὶ τίς συνθήκες τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ Βερολίνου κ.λ⁵. Ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὸν Λάσκαρι, ἡ Νυσταζοπούλου δίνει στὸ βιβλίο της μεγαλύτερη ἔκταση στὴν ἐξιστὸρηση τῶν βουλγαρικῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων ποῦ προηγήθησαν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, κάνοντας λόγο γιὰ διάφορα θέματα, ὅπως π.χ. γιὰ τίς σχέσεις τῶν Βουλγάρων μὲ τοὺς Σέρβους κατὰ τὴ διάρκειά τῆς πρώτης σερβικῆς ἐπανάστασης, τὸ ρόλο τοῦ Σωφρονίου, ἐπισκόπου Βράτσας, τὴ συμμετοχὴ Βουλγάρων ἐθελοντῶν στὸν ἀγῶνα τῶν Σέρβων κ.λ⁶. Ἐπίσης μιλάει γιὰ τίς ἐπαφές ποῦ εἶχε ἀργότερα ὁ ἡγεμόνας τῆς Σερβίας Μιχαήλ Ὀμπρένοβιτς (1860-1868) μὲ τοὺς Βουλγάρους, ὅχι μόνο τῆς Βουλγαρίας, ἀλλὰ καὶ τῆς Διασπορᾶς, γιὰ τίς συνεννοήσεις τῶν Σέρβων μὲ τὴ βουλγαρικὴ «Ἀγαθοεργὸ Ἐται-

1. Βλ. *Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου*, *Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί*. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος - 19ος αἰῶνας), Ἰωάννινα 1978, σ. 5-6, 8, 9, 18.

2. *Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου*, ὁ. π., σ. 21.

3. Βλ. *Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου*, ὁ. π., σ. 24, 25, 27.

4. Βλ. σχετικὰ *Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου*, ὁ. π., σ. 45-48. Στὸ ρόλο τοῦ Παΐσιου ἀναφέρεται μὲ σύντομία στὸ ἐγχειρίδιό της καὶ ἡ καθηγήτρια τῆς βαλκανικῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης *Βασιλικὴ Παπούλια*, Ἰδεολογικὲς καὶ κοινωνικὲς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, μέρος Β', Θεσσαλονικὴ 1978, σ. 111-115.

5. Βλ. ἀναλυτικὰ *Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου*, ὁ. π., σ. 145-162, 177-189.

6. *Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου*, ὁ. π., σ. 72-73.

ρεία» του Βουκουρεστίου κ.λ¹. 'Ιδιαίτερη όμως σημασία δίνει η Νυσταζοπούλου στην επαναστατική δραστηριότητα των Βουλγάρων κατά τα έτη 1860-1876, αναφερόμενη με αρκετές λεπτομέρειες στην ίδρυση της «Μυστικής Κεντρικής Βουλγαρικής 'Επιτροπής» τὸ 1866 και τῆς «Βουλγαρικής 'Επαναστατικής Κεντρικής 'Επιτροπής» τὸ 1869, στην 'Απριλιανή 'Επανάσταση τοῦ 1876, στη ζωή και τὴ δράση τοῦ Γεωργίου Ρακόφσκι, Λιούμπεν Καραβέλωφ, Βασίλη Λέφσκι, Χρήστου Μπότσεφ, κ.λ². 'Η εξιστόρηση τῶν παραπάνω γεγονότων νομίζουμε ὅτι καλύπτει ἕνα σημαντικό κενὸ στὶς γνώσεις τῶν φοιτητῶν μας.

Μὲ τὴν παρουσίαση τῆς διδασκαλίας τῆς νεώτερης βουλγαρικής ιστορίας (μέσα στὰ πλαίσια τῆς βαλκανικής ιστορίας) στὸ Πανεπιστήμιο 'Ιωαννίνων, ὁλοκληρώνεται και ἡ ἔκθεσή μας πάνω στὸ θέμα ποῦ ἐξετάζουμε. Προσπαθήσαμε νὰ δώσουμε μιὰ, ὅσο γινόταν, περιληπτική ἀλλὰ πλήρη εἰκόνα τῆς κατάστασης στὴν ὁποία βρίσκεται σήμερα ἡ διδασκαλία τῆς βουλγαρικής ιστορίας στὰ ἑλληνικὰ δευτεροβάθμια σχολεῖα και στὰ Πανεπιστήμια. Τὰ πλεονεκτήματα και οἱ ἀδυναμίες ἔχουν ἤδη ἐπισημανθῆ και δὲν χωράει ἀμφιβολία ὅτι ὀρισμένα πράγματα πρέπει νὰ συμπληρωθοῦν ἢ, ἀκόμη, και νὰ ἀλλάξουν. Εἶναι, νομίζω, ἀνάγκη τὰ ἑλληνόπουλα νὰ διδαχθοῦν ὄχι μόνο τί χωρίζε τοὺς 'Ελληνες ἀπὸ ἕνα γειτονικὸ λαό, ἀλλὰ και τί τοὺς ἐνώνει μὲ αὐτόν. 'Ακόμη, εἶναι ἀνάγκη νὰ μάθουν περισσότερο γιὰ τὴν πολιτιστική φυσιογνωμία τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους, κάτι ποῦ πιστεύω ὅτι θὰ τὰ βοηθήσει ἀρκετὰ νὰ κατανοήσουν καλλίτερα τόσο τὴν ιστορία του ὅσο και τὴ δική τους ιστορία. Δὲν γνωρίζουμε, βέβαια, τί συμβαίνει ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ λόφου, δηλαδὴ τί διδάσκεται ἀπὸ τὴν ἑλληνική ιστορία στὰ βουλγαρικὰ γυμνάσια και Πανεπιστήμια, και πῶς διδάσκεται αὐτό. Θὰ ἦταν, πάντως, εὐχῆς ἔργο, ἂν μιὰ ἀνάλογη ἐργασία μὲ αὐτὴν ποῦ κάναμε ἐμεῖς γινόταν και ἀπὸ ἕναν Βούλγαρο συνάδελφο. 'Υποθέτουμε πῶς και ἐδῶ οἱ διαπιστώσεις θὰ παρουσίαζαν σημαντικό ἐνδιαφέρον.

Κλείνοντας, τέλος, τὴ σημερινὴ ἀνακοίνωσή μας θὰ θέλαμε νὰ ἀναφερθοῦμε και σὲ μιὰ ἀκόμη διαπίστωση, τὴν ἐξῆς: ὅτι εἶναι αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψη τόσο μιᾶς σύντομης, ἀλλὰ περιεκτικῆς και ἀντικειμενικῆς ιστορίας τῆς Βουλγαρίας στὴν ἑλληνική γλώσσα, κάτι ποῦ θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθῆ και γιὰ διδακτικούς σκοποὺς, ἀλλὰ και γιὰ τὴν ἐνημέρωση ἑνὸς εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, ὅσο και μιᾶς ἀντίστοιχης ιστορίας τῆς Νεωτέρας 'Ελλάδος στὰ βουλγαρικά. Τὰ δύο Βαλκανολογικὰ 'Ινστιτοῦτα, τῆς Θεσσαλονίκης και τῆς Σόφιας, μέσα στὸ πνεῦμα τῆς φιλικῆς συνεργασίας ποῦ τὰ χαρακτηρίζει, θὰ μπορούσαν, νομίζω, νὰ ἀναλάβουν νὰ πραγματοποιήσουν μὲ ἐπιτυχία ἕνα τέτοιο ἔργο, ποῦ θὰ συνέβαλλε ἀποφασιστικά στὴν ἀλληλοκατανόηση τῶν δύο λαῶν.

1. Βλ. Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, ὁ. π., σ. 135, 143-144.

2. Βλ. σχετικὰ Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, ὁ. π., σ. 158-162.

ΚΥΡΙΩΤΕΡΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Για τὴ μελέτη μας αὐτὴ χρησιμοποίησαμε κυρίως τὰ παρακάτω σχολικὰ καὶ πανεπιστημιακὰ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια:

I. Σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τῆς μεσαιωνικῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας

α) σχολικὰ ἐγχειρίδια

1. Βουραζέλη - Μαρινάκου Ἑλένη, Ἱστορία τῶν Μέσων Χρόνων. Ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἰλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, Γ' Γυμνασίου, Ἀθήνα 1967, σελ. 284.

2. Baynes N. H. - Moss H., Βυζάντιο. Εἰσαγωγή στὸ Βυζαντινὸ Πολιτικὸν, Ἀθήνα 1980, σελ. 126 (ἐλληνικὴ μετάφραση τριῶν κεφαλαίων τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ ἔργου γιὰ χρῆση τῶν μαθητῶν τῆς Β' τάξης τοῦ Λυκείου).

3. Καλοκαιρινὸς Κώστας, Ἱστορία Ρωμαϊκῆ καὶ Βυζαντινῆ, 146 π.Χ. - 1453 μ.Χ., Β' Λυκείου, Ἀθήνα 1980, σελ. 416.

4. Τσακίτσιρας Λάμπρος - Ὁρφανουδάκης Ζαχαρίας - Θεοχάρη Μαρία, Ἱστορία Ρωμαϊκῆ καὶ Βυζαντινῆ, Β' Γυμνασίου, Ἀθήνα 1980, σελ. 400.

β) πανεπιστημιακὰ ἐγχειρίδια

1. Ἀμαντὸς Κωνσταντῖνος Ι., Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Α', 397-867 μ.Χ., ἔκδοση 2α, Ἀθήνα 1953, σελ. κ' + 476.

2. Ἀμαντὸς Κωνσταντῖνος Ι., Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Β', 867 - 1204 μ.Χ., ἔκδοση 2α, Ἀθήνα 1957, σελ. κ' + 406.

3. Ζακυθινὸς Διονύσιος Α., Βυζαντινὴ Ἱστορία, 324-1071. Ἀνατύπωση μετὰ βιβλιογραφικῶν συμπληρωμάτων, Ἀθήνα 1977, σελ. 654.

4. Ζακυθινὸς Διονύσιος Α., Τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοῦ 1071 μέχρι τοῦ 1453, Ἀθήνα 1972, σελ. 230.

5. Καραγιαννόπουλος Ἰωάννης Ε., Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Β' (Ἱστορία Μέσης Βυζαντινῆς Περιόδου, 565-1081), Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 686.

6. Ostrogorsky Georg, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἐλληνικὴ μετάφραση Ἰωάννη Παναγοπούλου, ἐπιστημονικὴ ἔκδοση Εὐαγγέλου Χρυσοῦ, τόμοι Α' - Β', Ἀθήνα 1978-1979, σελ. 270 + 330.

II. Σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία τῆς νεώτερης βουλγαρικῆς ἱστορίας

α) σχολικὰ ἐγχειρίδια

1. Θεοδορίδης Χ. - Λαζάρου Α., Ἱστορία Ἑλληνικῆ καὶ Εὐρωπαϊκῆ τῶν Νεωτέρων Χρόνων, Γ' Λυκείου, Ἀθήνα 1979, σελ. 368 (πρόκειται γιὰ βιβλίον τοῦ 1937 ποὺ ἀναθεωρήθηκε καὶ μεταγλωττίστηκε ἀπὸ τὴν καθαρῆς ἐπὶ τὴν δημοτικὴ ἀπὸ ἐπιτροπὴ ἐκπαιδευτικῶν τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας).

2. *Κουλικούρδη Γεωργία Π.*, Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ίστορία, για την Γ' τάξη του Γυμνασίου, Ἀθήνα 1980, σελ. 368.

β) πανεπιστημιακά ἔγχειρίδια

1. *Βλάχος Νικόλαος*, Ίστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους μέχρι τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου (1832-1914), ἔκδοσις Β' (περίληψις ἐκ παραδόσεων), Ἀθήνα 1951, σελίδες 192.

2. *Δασκαλάκης Ἀπόστολος Β.*, Πολιτικὴ Ίστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Β', Βασιλεία Γεωργίου Α' (πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις), Ἀθήνα 1966, σελ. 240.

3. *Ζακυνθὸς Διονύσιος Α.*, Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, ἔκδοσις δευτέρα ἐπιρξημένη, Ἀθήνα 1965, σελίδες 118.

4. *Λάσκαρις Μιχαὴλ Θ.*, Τὸ Ἀνατολικὸν Ζήτημα, 1800-1923 (πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις), Θεσσαλονίκη 1948, σελ. 312.

5. *Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου Μαρία*, Οἱ Βαλκανικοὶ λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτηση στὴν ἐθνικὴ ἀποκατάσταση (14ος - 19ος αἰ.), Ἰωάννινα 1978, σελ. 254.

6. *Παπαδόπουλος Στέφανος Ι.*, Ἡ ἐθνικὴ ἀναγέννηση τῶν βαλκανικῶν λαῶν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα (πανεπιστημιακὴ παραδόσεις), Ἰωάννινα 1975, σελ. 110.

7. *Παπούλια Βασιλική*, Οἱ ἰδεολογικὲς καὶ κοινωνικὲς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου (πανεπιστημιακὴ παραδόσεις), μέρη Α' + Β', Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 126 + 116.

8. *Σφυρῆρας Βασίλειος Βλ.*, Ίστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. ἼΙ περίοδος τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'. 1863-1896 (περίληψις πανεπιστημιακῶν παραδόσεων), Ἀθήνα 1975, σελ. 120.